

ADOSSATS: EL NOU PAISATGE RESIDENCIAL DEL BAIX LLOBREGAT ¹

FRANCESC MUÑOZ
Geògraf urbà. Universitat Autònoma de Barcelona

Dossier

"Nuestra casa no es difícil de encontrar. Pero ahí tienes un mapa.

Me dio una hoja de papel con trazos de todas clases que indicaban carreteras principales y secundarias, senderos y cosas así, con flechas que apuntaban a los cuatro puntos cardinales. Una amplia X marcaba el emplazamiento de su casa."

Raymond Carver, *Catedral*

L'expansió de la ciutat i les noves maneres d'habitar-la

Durant els últims dos segles, el desenvolupament de la ciutat i la urbanització han esdevingut un procés ininterromput que ha tingut una conseqüència molt important: la ciutat ha deixat de ser una excepció dins d'un territori sense urbanitzar i s'ha convertit en el que és avui dia: la característica més important de l'espai habitat. Un territori on, si bé és del tot cert que existeixen graus diferents d'urbanització, no és menys veritat que els espais no urbanitzats o *naturals*, dominants en el passat, resten com a entorns captius, envoltats de teixits urbans, infraestructures i edificació.

Aquest procés continu d'expansió de l'urbà s'ha desenvolupat des del segle XIX molt lligat i dependent de les formes de transport i les comunicacions. De formes diverses, a cada moment històric s'ha anat propiciant la dispersió dels llocs de treball, de consum o d'oci freqüentats pels habitants de la ciutat. El ferrocarril, primer, i l'automòbil, més tard, van significar moments clau en aquest procés d'urbanització: les

infraestructures ferroviàries van permetre dirigir el creixement urbà de forma lineal i expandiren àrees industrials i residencials fora dels primers límits d'una ciutat fins llavors concentrada. L'automòbil significà l'extensió definitiva de la vida urbana fins a àrees molt més llunyanes i va permetre generar creixements de tipus suburbà, radials i, poc o molt, fragmentats i caòtics en funció del traçat de les autopistes metropolitanas. Una de les conseqüències més importants d'aquestes noves maneres d'estendre la urbanització al territori va ser l'aparició del suburbi residencial i de noves formes d'habitar el territori que tenien a veure amb la mobilitat quotidiana. Nous tipus d'habitant, com el resident o el *commuter* –l'habitant pendular– han anat posant de manifest un fet molt clar: l'espai de vida dels habitants urbans ha anat ultrapassant, progressivament, els límits de la pròpia ciutat per dibuixar un espai metropolità d'extensió variable, habitat de forma diferent segons l'hora del dia o segons que es tracti d'un dia laborable o d'un cap de setmana.

Així, els mercats de treball i habitatge, els llocs on es viu i es treballa, no es poden entendre avui circumscrits únicament als límits administratius de cada ciutat de manera aïllada, sinó més aviat en termes d'un territori metropolità que integra tant els espais construïts de forma més contínua com els territoris menys o gens urbanitzats entre ells.

La ciutat de tradició anglosaxona, en particular les ciutats nord-americanes, han concentrat aquestes imatges de la dispersió especialment des de la segona meitat del segle XX. Mentre que la ciutat europea, en particular les ciutats de tradició mediterrània, han conservat la seva imatge arquetípica de densitat urbana, continuïtat de la compacitat constructiva i mixtura d'usos del sòl i activitats econòmiques, la *ciutat americana* ha

estat explicada com el lloc de la baixa densitat, la dispersió d'edificacions o activitats i l'especialització dels usos del sòl.

La difusió de la urbanització a les ciutats mediterrànies i la residència dispersa

La realitat urbana de les ciutats europees i mediterrànies actualment es mostra, però, com un escenari certament més complex amb variants i formes urbanes alternatives a la compacitat i el creixement densificat. Una tendència general cap a la dispersió del poblament, les activitats i les formes de la urbanització. Apareix així un espai metropolità urbanitzat no de forma concentrada sinó dispersa. Un territori que integra espais, llocs i paisatges diferents: uns de més urbanitzats, altres de menys construïts, però tots ells utilitzats intensament per habitants/visitants el nombre dels quals canvia en funció del temps. La vida urbana, que en el segle XIX s'entenia com quelcom característic de *la ciutat* i que era substancialment diferent de la vida que tenia lloc *al camp*, a l'últim s'ha estès així de manera total al territori.

En el decurs dels últims quinze anys, aquests processos de metropolització accelerats han arribat progressivament a zones abans considerades al marge de les dinàmiques d'urbanització. Una urbanització dispersa del territori que palesa l'adaptació d'algunes característiques formals i funcionals de la ciutat de tradició anglosaxona. Un d'aquests elements és l'espai residencial de baixa densitat. En el cas d'alguns territoris, com el català,² es pot parlar d'un nou model de producció de l'espai construït, caracteritzat per la proliferació de tipologies d'habitatge de tipus unifamiliar a una escala fins ara desconeguda. Conjunts de cases aïllades i promocions de cases adossades, mostren l'extensió d'aquesta urbanització dispersa i l'abast d'un paisatge residencial fins fa poc aliè als processos d'extensió urbana tradicionals i característics de les ciutats compactes: uns creixements que s'havien definit per la contigüitat, el rebliment d'espais intermedis sense construir o l'extensió de la urbanització seguint, tot i que de vegades de forma fragmentada, models clàssics com la famosa *taca d'oli*.

Creixements al llarg d'autopistes i cinturons orbitals, en municipis de la primera i la segona corones metropolitanas, mostren un paisatge residencial nou que ha adquirit durant les dues últimes dècades un protagonisme fonamental per explicar els processos metropo-

litans a les ciutats compactes o de tradició mediterrània. Una expansió residencial que selecciona territoris i paisatges en funció de l'accessibilitat a la xarxa d'autopistes metropolitana i, en conseqüència, a les ciutats principals, i, simultàniament, la proximitat a àrees menys urbanitzades o sense urbanitzar (vegeu mapa I). En el cas de la regió metropolitana de Barcelona³, fins a una tercera part dels habitatges nous construïts en el període 1987-2001 va correspondre a cases aïllades o adossades. En el cas de les ciutats mitjanes i petites, per sota de 10.000 habitants, però, l'habitatge unifamiliar va depassar fins i tot el 70% del parc construït.

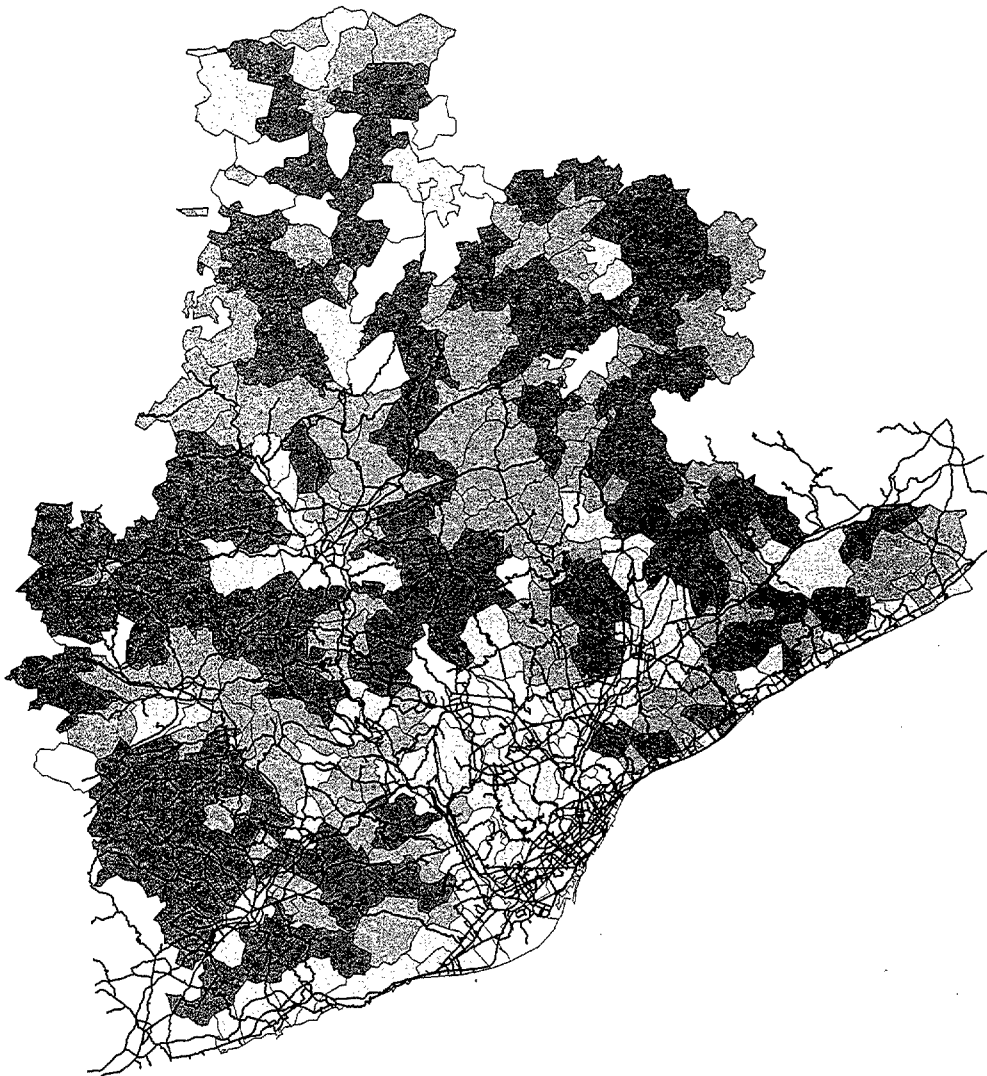
No es tracta únicament d'un model de producció residencial sinó que, més aviat, parlariem d'un nou model de producció de territori que combina, en realitat, la baixa densitat residencial amb l'alta intensitat en l'ús de l'espai metropolità. És a dir, el territori és produït de forma extensiva, amb un consum de sòl molt més important que el que produeix la urbanització compacta, però és ocupat de forma intensiva en virtut de la creixent mobilitat de la població resident que viu en uns llocs, treballa en uns altres, consumeix en altres de diferents i, en definitiva, dibuixa itineraris espacials molt més complexos que en dècades anteriors. El paisatge suburbà que en resulta inclou, a més a més de la residència unifamiliar, els típics elements propis de la urbanització dispersa certament nous en el context de les ciutats mediterrànies, com les grans superfícies comercials o *shopping-malls*, els parcs temàtics o les sales multicinema.

El paisatge de la dispersió residencial

Com és el paisatge que caracteritza aquests nous entorns urbans?

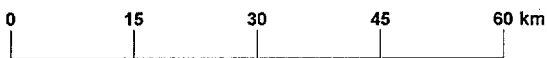
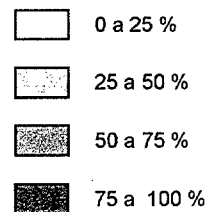
La principal conclusió que hom en treu quan es comparen aquests nous fragments de ciutat suburbana és que els territoris metropolitans comencen a assemblar-se molt morfològicament. Les àrees de residència de baixa densitat, en particular, mostren un espai residencial produït amb els mateixos criteris morfològics a ciutats diferents. En alguns casos, els nous barris residencials semblen veritablement imitar les imatges arquitectòniques del somni americà del *suburb* i la vida suburbana.

Parlem d'un paisatge dissenyat i estructurat com una seqüència discontinua d'elements físics molt

HABITATGES UNIFAMILIARS A LA PROVÍNCIA DE BARCELONA EN RELACIÓ A LA XARXA VIÀRIA, 1987-2001 (PERCENTATGES SOBRE EL TOTAL D'HABITATGES CONSTRUÏTS)

habitatges unifamiliars, 1987-2001

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades pel Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona i la Unitat d'Ecologia Urbana de l'Ajuntament de Barcelona

específics: les cases adossades o aïllades; les rotondes per a la distribució del trànsit local, repetides infinitament en accessos, entrades i sortides d'autopista; les benzineres o els petits o grans hipermercats... El paisatge residencial en aquest context resulta de la variació estandarditzada de teulades, façanes, jardins o porxos d'entrada. Un paisatge urbà on les discontinuïtats i les petites diferències es van repetint indefinidament, de manera molt semblant a la descripció que Edward Relph fa en el seu llibre *The Modern Urban Landscape* ("El paisatge urbà modern"):

Conduir per una ciutat és trobar una varietat limitada de diferents tipus de paisatges, repetits indefinidament... Trobem moderns projectes de renovació, torres d'oficines administratives, carrers comercials, tranquils suburbis residencials, els espais dels pàrquings als centres comercials, districtes industrials. Més tard trobem moderns blocs d'habitatges, més barris suburbans, un altre carrer comercial, un altre polígon industrial, un altre paisatge postmodern, un altre suburbi... Sembla que el que caracteritza la vida urbana és l'acceptació de les discontinuïtats repetides de forma estandarditzada.

Edward Relph, *The Modern Urban Landscape* (1987)

La dispersió residencial a la província de Barcelona

Quin ha estat l'abast real d'aquest creixement residencial en el cas català?

Pel que fa a la província de Barcelona, la primera constatació que cal fer és la importància de la producció d'habitatges unifamiliars. Del total de 368.708 habitatges construïts a la província en el període 1987-2001, les cases aïllades o adossades gairebé van sumar 120.000 habitatges. És a dir, una tercera part del parc d'habitatges construït des de l'any 1987 (el 32,5%) es va dedicar a la residència de baixa densitat (vegeu les taules 1 i 2).

Ara bé, aquest parc de residències unifamiliars s'ha distribuït d'una forma molt específica, amb una clara preferència per les localitzacions a municipis mitjans i petits. Així, els habitatges unifamiliars construïts des del 1987 ronden el 75% del total d'habitatges nous acabats en aquest tipus de municipi: 74% als de menys de 1.000 habitants i 73% als d'entre 1.000 i 5.000 habitants. Fins i tot en el cas dels municipis mitjans, entre 5.000 i 10.000 habitants, el percentatge s'apropa al 60% (57,5%) del total del parc edificat.

És a dir, al 78% dels municipis de la província, un total de 242, més de la meitat del total d'habitatges nous construïts des del 1987 han estat cases aïllades o adossades.

Si es tenen en compte les produccions d'habitatge any rere any s'observen clares diferències segons la grandària dels municipis (vegeu mapa II):

□ Els municipis més petits (per sota dels 5.000 habitants) han estat produint habitatge unifamiliar anualment per sobre del 50%. És a dir, la producció unifamiliar sempre va depassar el 50% de tot l'habitatge nou construït cada any del període 1987-2001. Alguns anys les produccions són elevadíssimes: així, als 105 municipis de menys de 1.000 habitants l'habitatge unifamiliar va suposar el 92% de tot el que es va construir el 1999 o el 82% el 2000.

□ Els municipis mitjans (entre 5.000 i 10.000 habitants) sempre van depassar el 45% de producció unifamiliar sobre el total del parc d'habitatges nous. Destaquen moments puntuals com el període 1987-1989, amb percentatges superiors al 80%, o el període 1992-1995, amb percentatges entre el 60 i el 65% del total d'habitatges nous.

□ Els municipis més grans, tot i que els valors no són els mateixos, també han acollit part de la producció residencial de baixa densitat. Així, les ciutats entre 10.000 i 50.000 habitants presenten des del 1987 percentatges d'habitatges unifamiliars per sobre del 20% any rere any. En el cas de les ciutats entre 50.000 i 100.000 habitants els percentatges també depassen o igualen el llindar del 20% durant bona part del període.

Com es veurà més tard per al cas del Baix Llobregat, aquests municipis grans són importants ja que, tot i tractar-se de percentatges inferiors, les xifres absolutes d'habitatge unifamiliar són molt elevades. En el cas dels municipis entre 10.000 i 50.000 habitants, per exemple, parlem de 40.523 habitatges unifamiliars sobre un total de 127.000 habitatges (un 32%).

La producció residencial de baixa densitat al Baix Llobregat

Del total de 368.708 habitatges construïts a la província

TAULA I

Habitatges unifamiliars i en bloc als municipis de la província de Barcelona segons grandària poblacional, 1987-2001

grandària municipal	unifamiliars	plurifamiliars	total
0-1.000	2.464	879	3.343
1000-5000	17.656	6.559	24.215
5.000-10.000	26.952	19.903	46.855
10.000-50.000	40.523	86.748	127.271
50.000-100.000	14.594	44.564	59.158
més de 100.000	17.676	90.190	107.866
total habitatges	119.865	248.843	368.708

TAULA II

Percentatge dels habitatges unifamiliars i en bloc sobre el total als municipis de la província de Barcelona segons grandària poblacional, 1987-2001

grandària municipal	unifamiliars (%)	plurifamiliars (%)	total
0-1.000	73,71	26,29	100
1000-5000	72,91	27,09	100
5.000-10.000	57,52	42,48	100
10.000-50.000	31,84	68,16	100
50.000-100.000	24,67	75,33	100
més de 100.000	16,39	83,61	100
total habitatges	32,51	67,49	100

Font. Elaboració pròpia a partir de les dades facilitades pel Col·legi Oficial d'Arquitectes i Arquitectes Tècnics de Barcelona i l'Institut d'Estadística de Catalunya.

cia de Barcelona en el període 1987-2001, quasi un 20% va correspondre al Baix Llobregat. Un parc comarcal d'habitatges clarament orientat vers les tipologies d'habitatge de baixa densitat: del total de 70.474 habitatges nous construïts a la comarca des del 1987, els habitatges adossats van suposar el 16% i els aïllats quasi van arribar al 15%. La casa unifamiliar, per tant, va significar una tercera part (el 31%) dels habitatges construïts a la comarca.

Aquest parc d'habitatges nous no s'ha distribuït de forma homogènia entre els diferents municipis. Ans al contrari, com es veurà a continuació, es detecten clares orientacions vers l'habitatge adossat o l'aïllat en funció del tipus de municipi, segons l'accessibilitat a la xarxa bàsica de carreteres i autopistes o de la seva grandària.

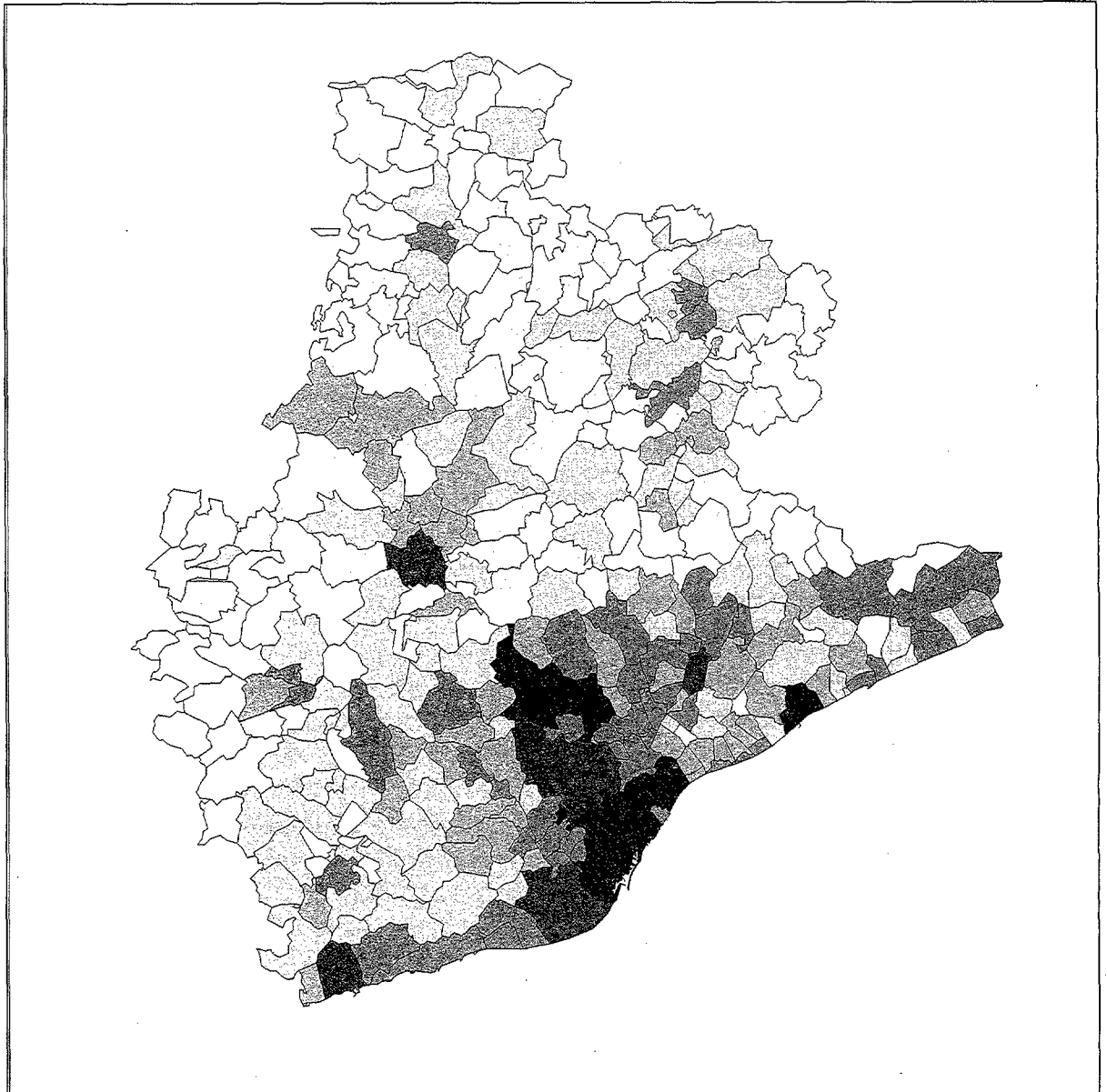
◆ Els parcs municipals d'habitatge

Es poden distingir d'entrada dos tipus de municipis on

s'ha concentrat la producció d'habitatges unifamiliars: d'una banda, ciutats grans on la producció d'habitatges s'ha orientat majoritàriament vers l'habitatge en bloc però on l'habitatge adossat ha tingut també un protagonisme important; d'una altra banda, municipis mitjans i petits on la producció unifamiliar és clarament dominant oscil·lant vers l'adossat o l'aïllat segons els casos.

En el primer grup apareixen municipis com Castelldefels, Esplugues, Gavà, Martorell, Molins de Rei, el Prat de Llobregat, Sant Just Desvern o Viladecans, que van sumar el 44% de tots els adossats construïts a la comarca entre el 1987 i el 2001. Només el territori del Delta ja va suposar el 27% del total del parc d'habitatges adossats. En el segon grup apareixen municipis com Abrera, Begues, Cervelló, Corbera, Esparreguera, Sant Climent o Vallirana, els quals van sumar el 33% de tot el parc d'habitatges aïllats acabats a la comarca entre el 1987 i el 2001.

Si considerem diferents moments en aquest període de

MUNICIPIS DE LA PROVÍNCIA DE BARCELONA
SEGONS NOMBRE D'HABITANTS, 2001

nombre d'habitants,
2001

- 0 a 1000
- 1001 a 5000
- 5001 a 10000
- 10001 a 50000
- 50001 a 100000
- més de 100000

0 15 30 45 60 km

Font: elaboració pròpia a partir de les dades disponibles a www.idescat.es

quinze anys es troben dades interessants tot posant en relació els municipis del Baix Llobregat amb el total de 311 municipis que integren la província de Barcelona: Així, Abrera i Vallirana van sumar quasi el 5% dels habitatges aïllats construïts a la província entre el 1987 i el 1989. En el mateix període, entre Abrera, Begues, Castelldefels, Cervelló, Corbera, Vallirana i Viladecans van sumar el 10,5% del total d'habitatges aïllats. En el període 1996-1998, Corbera, únicament, ja va suposar el 2,5% de tots els habitatges aïllats construïts a la província. Finalment, en el període més recent, 1999-2001, Gavà, Sant Vicenç dels Horts, Molins de Rei, Castelldefels, Viladecans, Martorell i Esparreguera van suposar el 8,3% de tots els habitatges adossats acabats a la província, mentre que només tres municipis, Cervelló, Corbera i Vallirana, concentraven el 5,6% dels aïllats.

De fet, si féssim un rànquing de municipis segons la producció d'habitatge durant els últims quinze anys, els primers llocs estarien ocupats per ciutats com Castelldefels, Cervelló, Corbera, Esparreguera, Esplugues, Gavà, Martorell, Sant Vicenç, Vallirana o Viladecans. De manera constant i durant tot el període 1987-2001, els habitatges unifamiliars construïts a cadascun d'ells depassen sempre el 5% sobre el total comarcal. En moments diferents, la producció d'habitatges de baixa densitat es concentra de forma important en alguns municipis: Esplugues i Castelldefels junts van sumar més del 20% dels habitatges unifamiliars construïts al Baix Llobregat entre el 1987 i el 1989; Castelldefels, Esparreguera, Martorell, Sant Vicenç i Viladecans van suposar fins al 33% entre el 1996 i el 1999; de la mateixa manera, Castelldefels, Cervelló, Corbera, Sant Vicenç i Vallirana van concentrar el 30,5% dels habitatges unifamiliars del Baix Llobregat en els últims tres anys, entre el 1999 i el 2001.

Però potser més important que l'anàlisi de les xifres absolutes d'habitatge sigui esbrinar si aquestes produccions d'habitatge aïllat i adossat han significat un procés d'especialització del territori residencial als municipis del Baix Llobregat. És a dir, si a més a més de l'habitatge unifamiliar també es construeix habitatge en bloc, el resultat és un parc edificat més diversificat. Si, en canvi, la majoria d'habitatges són unifamiliars es pot parlar d'un procés selectiu d'especialització del territori en la producció de tipologies d'habitatge de baixa densitat.

◆ L'especialització de l'espai residencial: les tipologies d'habitatge dispers

S'observa així que a les ciutats més grans, com Castelldefels, Esplugues, Martorell, Molins de Rei o Viladecans, l'habitatge unifamiliar, que s'arriba a produir en grans quantitats en moments puntuals, va sempre acompanyat de l'habitatge plurifamiliar. En canvi, hi ha tota una sèrie de municipis mitjans i petits on la majoria del parc edificat durant els últims quinze anys ha correspost a l'habitatge de baixa densitat de forma quasi exclusiva. Semblaria, doncs, que la grandària municipal és una variable important a l'hora de detectar processos d'especialització del parc residencial.

Així, els habitatges en bloc s'han concentrat majoritàriament als municipis més grans: quasi el 60% del parc plurifamiliar correspon als municipis entre 10.000 i 50.000 habitants, mentre que les ciutats per sobre dels 50.000 habitants concentren un gens menyspreable 32%. Això vol dir que únicament un 10% dels habitatges en bloc construïts al Baix Llobregat des del 1987 s'han localitzat a municipis de menys de 10.000 habitants.

En canvi, la distribució dels habitatges unifamiliars mostra un comportament diferent: fins a un 37% correspon a municipis mitjans i petits, mentre que a les ciutats per sobre dels 50.000 habitants no s'arriba al 16%. Destaca, però, el fet que el màxim percentatge correspongui a les ciutats entre 10.000 i 50.000 habitants, que concentren fins a un 46% del parc unifamiliar.

Les diferències dins del parc unifamiliar entre habitatges aïllats i adossats acaben de definir clarament les especialitzacions territorials. Així, quasi el 55% dels habitatges aïllats es concentren a municipis de menys de 10.000 habitants i no arriben al 10% a les ciutats més grans. En canvi, el 77,4% dels habitatges adossats es concentren als municipis de més de 10.000 habitants i, dins d'aquest grup, les ciutats més grans fins i tot representen el 21,6% del total.

Es confirma així que el procés d'especialització del territori residencial del Baix Llobregat es recolza sobre els dos perfils de municipis anteriorment esmentats. Les àrees protagonistes del creixement de l'habitatge de baixa densitat corresponen, així, a dos escenaris molt clars:

▼ D'una banda, municipis mitjans i petits on la

majoria dels habitatges que es construeixen són unifamiliars, especialitzats en la producció d'aquest tipus d'habitatge adossat i, sobretot, aïllat.

▼ D'una altra banda, municipis de major grandària on, en termes proporcionals, la producció unifamiliar no sembla important en un primer moment, ja que també es construeix molt habitatge en bloc, però on les xifres absolutes, sobretot d'habitatges adossats, són molt importants en alguns moments del període 1987-2001.

La conclusió és, doncs, clara: existeix un sistema territorial per a la producció residencial de baixa densitat que, durant els últims quinze anys, ha tingut el suport no només dels municipis de menor grandària sinó que també ha comptat amb la important producció residencial dels municipis mitjans i alguns de grans.

Intentarem resumir ara aquest procés d'especialització amb els casos concrets dels municipis del Baix Llobregat (vegeu mapa III i taula III):

● **Els municipis més petits**, de menys de 5.000 habitants, com Begues, Castellví de Rosanes, Collbató, la Palma de Cervelló, el Papiol, Sant Climent o Torrelles de Llobregat. Es tracta de municipis que s'han especialitzat en la producció de cases unifamiliars, les quals suposen fins a un 73% del parc total edificat (3.022 habitatges) entre el 1987 i el 2001.

En particular, alguns municipis com Torrelles, Castellví i Collbató, amb valors per sobre del 85%, il·lustren molt bé aquest procés. Entre tots tres, per exemple, sumen un total de 1.141 habitatges, dels quals 961 van ser unifamiliars. Com ja s'ha dit abans, en el cas d'aquesta tipologia de municipis l'interès no rau tant en la quantitat final d'habitatges sinó en la clara orientació vers les tipologies unifamiliars. En aquest sentit, s'ha de destacar la diferent especialització de municipis com Begues, Torrelles o Castellví, on predominen clarament els habitatges aïllats per sobre dels adossats, mentre que el Papiol, Sant Climent o Collbató mantenen valors elevats per als habitatges adossats, sempre per sobre del 30% del total construït.

● **Els municipis mitjans**, entre 5.000 i 10.000 habitants. Parlariem d'Abrera, Cervelló, Corbera, Paldejà, Sant Esteve Sesrovires, Santa Coloma de

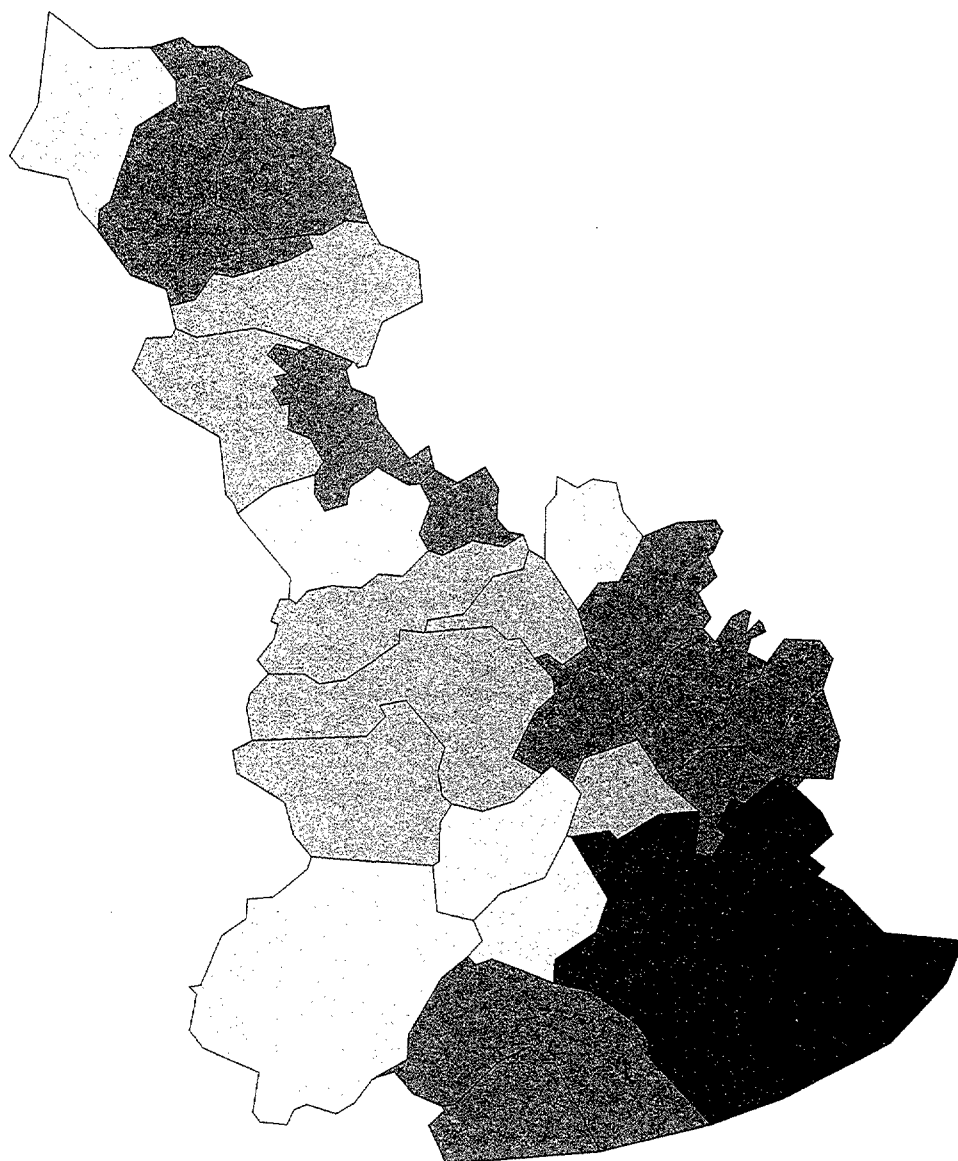
Cervelló i Vallirana. Un conjunt de municipis que suposen 10.123 habitatges, dels quals el 60% són unifamiliars.

Excepte en els casos de Paldejà i Santa Coloma, on els habitatges unifamiliars es mantenen per sota del 30% del parc edificat, a la resta de municipis l'habitatge de baixa densitat domina de forma aclaparadora: en el cas d'Abrera i Sant Esteve representa entre un 60 i un 70% del parc, i pel que fa a Cervelló, Corbera i Vallirana els valors es situen entre un 70 i un 80% sobre el total dels habitatges construïts des del 1987. Aquests tres municipis sumen un total de 4.850 habitatges nous, dels quals 3.635, el 75%, són habitatges unifamiliars.

Dins dels habitatges unifamiliars, tornen a aparèixer les especialitzacions en un sentit o en un altre. Així, Corbera i Vallirana, i en menor mesura Cervelló i Sant Esteve Sesrovires, serien municipis clarament orientats vers els habitatges aïllats, mentre que a municipis com Abrera els adossats tindrien un major protagonisme.

● **Els municipis intermedis**, entre 10.000 i 50.000 habitants. Inclouen aquest grup bona part de les ciutats importants de la comarca, com Castelldefels, Esparreguera, Esplugues, Gavà, Martorell, Molins de Rei, Olesa de Montserrat, Sant Andreu de la Barca, Sant Feliu, Sant Joan Despí, Sant Just Desvern i Sant Vicenç dels Horts. Entre tots sumen un total de 38.471 habitatges, dels quals el 26% serien també habitatges unifamiliars.

Aquests municipis, doncs, són especialment interessants perquè si bé els percentatges d'habitatge unifamiliar són inferiors, les xifres absolutes mostren produccions importants. És a dir, en produir-se també força habitatge en bloc, els valors percentuals són inferiors, però els valors absoluts poden fins i tot ser superiors als dels municipis abans esmentats més especialitzats en habitatge unifamiliar. Aquest seria el cas de ciutats com Castelldefels, Esparreguera, Gavà i Sant Vicenç, on els habitatges de baixa densitat sempre presenten valors superiors a 1.000 habitatges (vegeu mapa IV). De fet, entre tots quatre municipis sumen 5.127 habitatges unifamiliars, més del doble dels habitatges unifamiliars construïts als municipis més petits.

MUNICIPIS DEL BAIX LLOBREGAT SEGONS NOMBRE D'HABITANTS, 2001

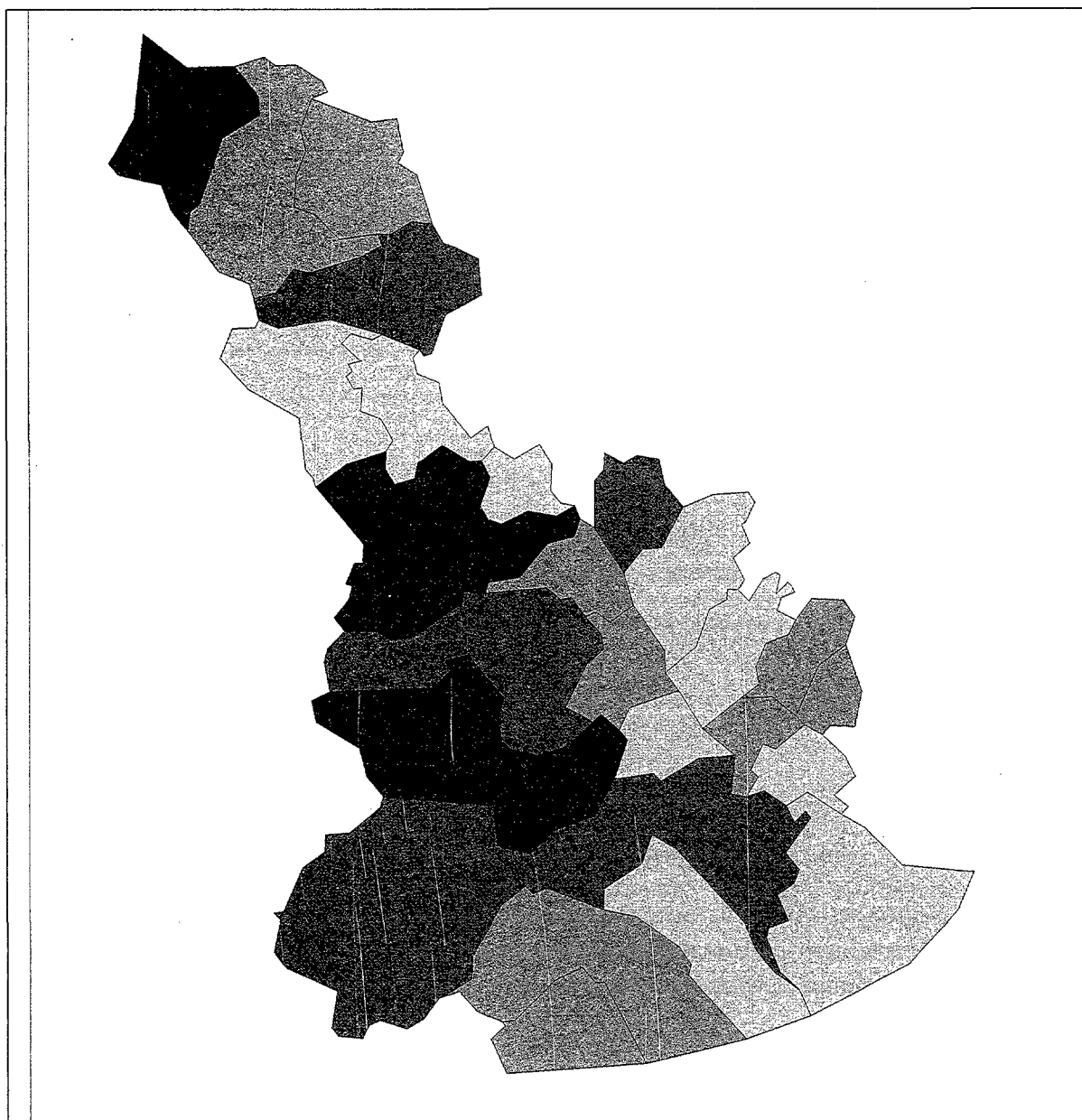
nombre d'habitants, 2001

- 0 a 1000
- 1001 a 5000
- 5001 a 10000
- 10001 a 50000
- 50001 a 100000
- més de 100000

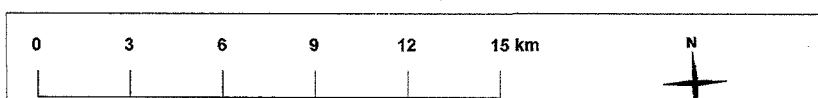
0 3 6 9 12 15 km

Font: elaboració pròpia a partir de les dades disponibles a www.idescat.es

**HABITATGES UNIFAMILIARS AL BAIX LLOBREGAT,
1987-2001 (PERCENTATGES SOBRE EL TOTAL
D'HABITATGES CONSTRUÏTS)**

Font: elaboració pròpia a partir de les dades facilitades pel Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona

habitatges unifamiliars,
1987-2001

- 0 a 25 %
- 25 a 50 %
- 50 a 75 %
- 75 a 100 %

En aquest grup apareixen per primera vegada ciutats on clarament predomina l'habitatge en bloc i l'unifamiliar se situa a nivells molt més baixos, entre el 10 i el 25% del total construït. Serien els casos de Sant Feliu o Sant Joan Despí, d'una banda, i Martorell o Molins de Rei, d'una altra. De tota manera, els 2.303 habitatges unifamiliars que sumen entre tots quatre municipis superen igualment els habitatges d'aquesta tipologia construïts als municipis més petits.

A banda d'aquests municipis més clarament orientats vers la residència en bloc, destaquen valors significatius d'habitatge unifamiliar a Castelldefels, Esparreguera, Esplugues, Sant Just i Sant Vicenç, que se situen entre el 30 i el 50% del total del parc construït.

Especialment significatiu resulta el fet que, en aquest grup de municipis de major grandària poblacional, la producció unifamiliar estigui clarament orientada vers l'habitatge adossat i no cap a l'habitatge aïllat, a diferència del que passa als municipis per sota de 10.000 habitants. Únicament a Sant Just Desvern els habitatges aïllats superen els adossats, mentre que a Castelldefels i Sant Andreu de la Barca els percentatges són força similars. A tota la resta s'observa clarament com la tendència vers l'habitatge en bloc va acompanyada per un clar predomini de la tipologia adossada en els habitatges unifamiliars que s'hi fan.

● **Les ciutats més grans**, per sobre de 50.000 habitants. En aquest últim grup es troben Cornellà i municipis del Delta com Sant Boi, el Prat i Viladecans. Les mateixes conclusions esmentades per al grup anterior poden plantejar-se de nou. Es tracta de municipis que s'ajusten a un model de producció residencial orientat vers l'habitatge en bloc (el 82% del parc construït) completat amb una orientació vers l'habitatge adossat pel que fa als habitatges unifamiliars.

Les dades mostren així un model residencial segregat en el territori i altament especialitzat en funció de la grandària municipal i segons la tipologia edificatòria dels habitatges. Un model que es podria resumir d'aquesta manera:

● **Els municipis més petits (7 poblacions de menys de 5.000 habitants):**

■ Enregistren els percentatges més importants d'habitatge unifamiliar sobre el parc edificat.

■ Destaca una clara orientació vers l'habitatge aïllat, que predomina sobre l'adossat.

● **Els municipis mitjans (7 poblacions entre 5.000 i 10.000 habitants):**

■ Els percentatges d'habitatge unifamiliar sobre el parc edificat són encara molt importants.

■ L'orientació vers l'habitatge aïllat es manté.

■ Apareix un fet diferencial respecte al grup anterior: el parc construït triplica els habitatges acabats als municipis més petits. Es construeixen en total més de 6.000 cases unifamiliars, de les quals més de 4.000 són aïllades.

● **Els municipis intermedis (12 poblacions entre 10.000 i 50.000 habitants):**

■ Es tracta dels municipis on es construeix més, prop de 40.000 habitatges, i amb representació de totes les tipologies. Així, concentren, simultàniament, gairebé el 60% del parc plurifamiliar comarcal i el 46% del parc unifamiliar construït a la comarca des del 1987.

■ Tot i que els percentatges municipals d'habitatge unifamiliar són inferiors als de les poblacions més petites, les xifres absolutes revelen una producció d'habitatge de baixa densitat molt important que arriba a una quarta part dels 40.000 habitatges construïts.

■ A diferència dels municipis petits i mitjans, la producció unifamiliar és majoritàriament adossada. Són els municipis on més adossats es construeixen: 6.347 habitatges.

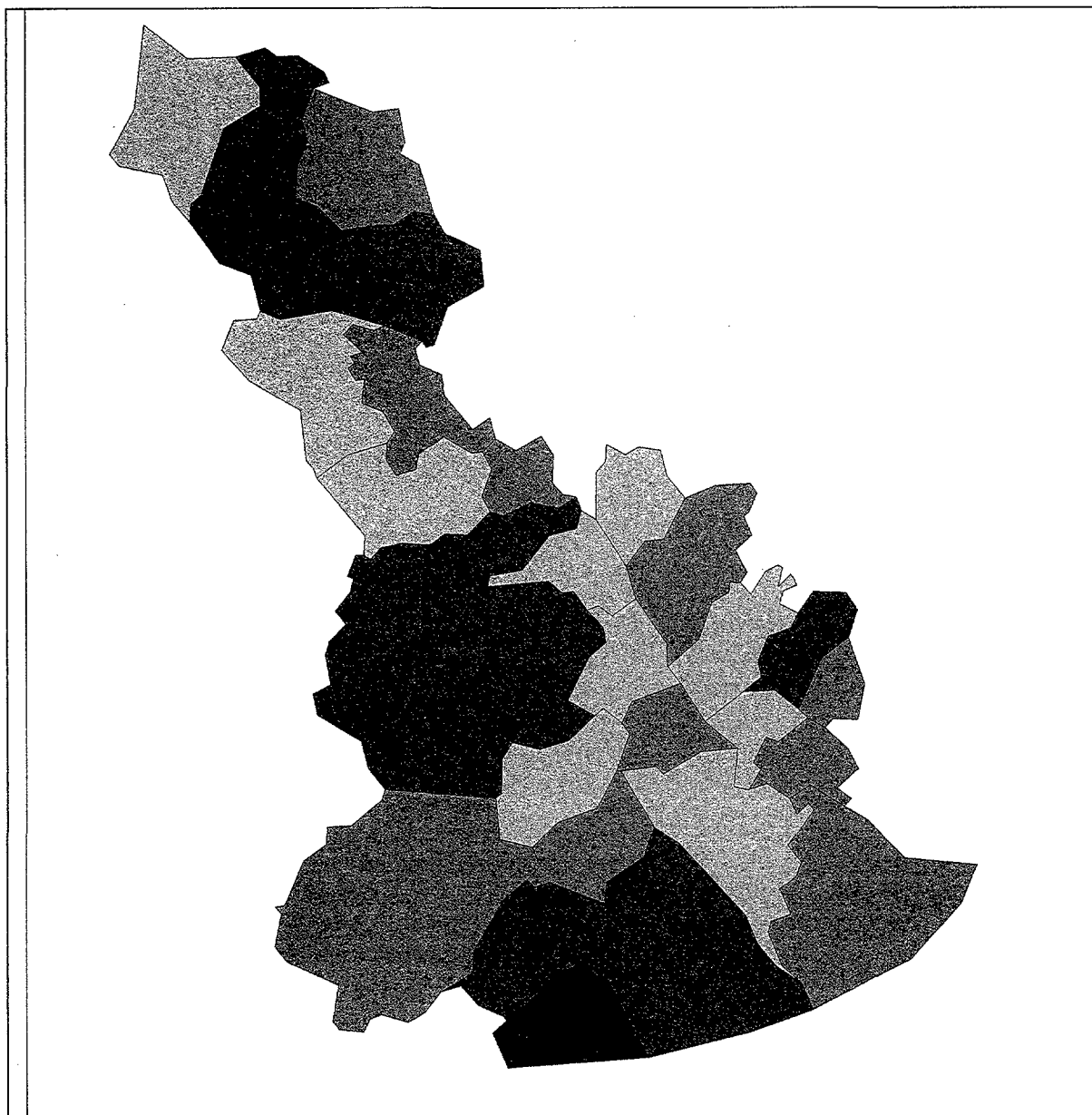
● **Els municipis més grans (4 poblacions de més de 50.000 habitants):**

■ Apareix una dada molt important: es construeix molt menys que en el grup anterior, menys de 20.000 habitatges.

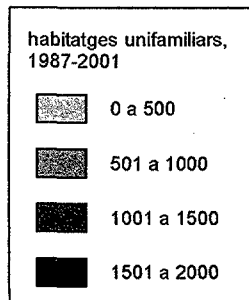
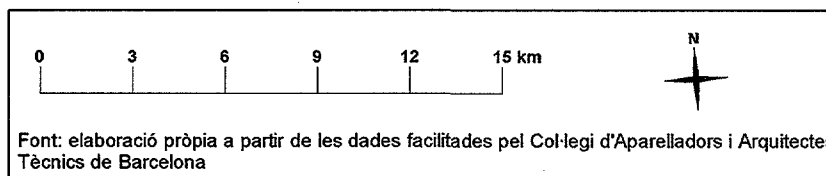
■ Hi ha una clara orientació vers l'habitatge plurifamiliar.

■ Dins la producció unifamiliar, tornen a predominar els habitatges adossats per sobre dels aïllats.

Clarament, hi ha 14 municipis, petits i mitjans, que han

HABITATGES UNIFAMILIARS CONSTRUÏTS AL BAIX LLOBREGAT, 1987-2001 (VALORS ABSOLUTS)

estat produït molt, de forma contínua i molt especialitzada, habitatge unifamiliar (**vegeu mapa V**). Hi ha també un grup de 12 ciutats on, encara que combinat amb el plurifamiliar, l'habitatge de baixa densitat ha estat també molt important en termes absoluts. És a dir, 26 dels 30 municipis de la comarca s'han refermat de forma constant i estable en un creixement del parc d'habitatges de baixa densitat.

Un creixement del territori urbà que, com es discutirà més tard, implica riscos importants en termes de sostenibilitat urbana i ambiental. Una *insostenibilitat sostinguda*, podríem dir-ne, que planteja preguntes importants sobre el futur urbà del territori del Baix Llobregat.

Estructura metropolitana i teixits residencials al Baix Llobregat

L'anàlisi de les dades de producció d'habitatge al Baix Llobregat mostra un model d'expansió de l'espai residencial ben llunyà de les imatges de la compacitat urbana i, així mateix, clarament en desacord amb dues idees que han articulat tradicionalment el discurs sobre l'expansió de la ciutat densa:

- El creixement urbà té lloc per concentració i es localitza a les ciutats més grans i centrals. És a partir de processos lineals d'extensió, expansió i rebliment que s'articulen els teixits urbans i residencials.
- Com a conseqüència d'això, el territori urbà s'articula a partir de la clara diferenciació entre centres, els llocs del creixement i la dinàmica urbana, i perifèries, els llocs al marge dels processos intensius d'urbanització i de transformació del paisatge.

El Baix Llobregat és un territori que s'ha explicat en funció d'aquestes dues premisses i que actualment està experimentant un procés de transició territorial en el qual l'evolució del territori residencial és una peça important. El que els nous paisatges de baixa densitat posen de manifest és el nou paper de les ciutats intermèdies, municipis petits i mitjans. Com s'ha dit, els llocs de més dinàmica urbana en termes de construcció d'habitatges des del 1987 no han estat les ciutats més grans sinó els municipis entre 10.000 i 50.000 habitants. En aquestes ciutats intermèdies, la producció d'habitatges (quasi 40.000 unitats) va doblar el parc

construït als centres urbans de major dimensió (menys de 20.000 habitatges), com s'aprecia en la taula III.

El que els múltiples fragments de territori dispers plantegen, doncs, és un canvi pel que fa a les maneres de definir què és o no ciutat i com les ciutats mediterrànies estan evolucionant adoptant formes de creixement noves si més no pel que fa a l'escala de la seva implantació al territori.

Al mateix temps, aquest procés de canvi territorial ha tingut com a conseqüència una especialització de l'espai residencial: les promocions de casetes aïllades i adossades no només han colonitzat l'espai dels municipis més petits i mitjans, que han orientat els seus parcs edificats en aquesta direcció, sinó que també s'han multiplicat a les perifèries de molts municipis grans en funció dels requeriments que l'habitatge de baixa densitat cerca: bona accessibilitat i entorns urbans ben qualificats –en termes d'espai lliure i de proximitat a zones naturals o, almenys, menys urbanitzades–, com ja s'ha esmentat al començament d'aquest article.

Es tracta d'un tipus de creixement que conjumina elements molt propers a l'anomenat *sprawl* de la *ciutat americana*, i això ens ofereix una paradoxa interessant sobre la qual cal reflexionar: les ciutats de tradició anglosaxona han desenvolupat un tipus de creixement metropolità basat precisament sobre aquest tipus de dispersió de l'espai residencial durant tot el segle XX, en especial i de forma massiva després de la Segona Guerra Mundial. Així van anar estenent la suburbanització sobre territoris cada vegada més amplis i llunyans.

La paradoxa rau en el fet que les ciutats mediterrànies, les ciutats del Baix Llobregat també, han desenvolupat un tipus peculiar de *urban sprawl*, adoptant només alguns elements de la urbanització anomenada com de tipus americà i, sobretot, en un context ben diferent. Un escenari caracteritzat per dos factors:

- En primer lloc, aquest creixement suburbà ha tingut lloc de manera molt accelerada en un període de quinze anys, des de mitjan anys vuitanta. Un creixement, per tant, que ha esdevingut en l'absència, o potser en part a causa de l'absència, de decisions de planificació territorial a llarg termini i de tipus global.
- En segon lloc, aquesta expansió sense prece-

TAULA III
Habitatges unifamiliars i en bloc als municipis del Baix Llobregat
segons grandària, 1987-2001 (distribució percentual)

Municipi	Total habitatges	es sillats	adossats	unifamiliars	en bloc
Menys de 5.000 habitants					
Begues	1.106	44,03	21,43	65,46	34,54
Castellví de Rosanes	196	75,00	12,76	87,76	12,24
Collbató	473	58,56	32,14	90,70	9,30
Palma de Cervelló, la	2	100,00	0,00	100,00	0,00
Papiol, el	321	18,07	47,04	65,11	34,58
Sant Climent de Llobregat	452	11,95	51,77	63,72	36,06
Torrelles de Llobregat	472	66,95	9,32	76,27	23,73
total	3.022	44,37	27,90	72,27	27,66
De 5.000 a 10.000 habitants					
Abrera	1.729	37,48	23,48	60,96	39,04
Cervelló	1.535	48,21	24,76	72,96	27,04
Corbera de Llobregat	1.634	62,97	13,16	76,13	23,87
Pallejà	1.512	19,38	11,64	31,02	68,98
Sant Esteve de Sesrovires	955	46,70	21,15	67,85	32,15
Santa Coloma de Cervelló	1.077	12,16	14,02	26,18	73,82
Vallirana	1.681	63,89	11,72	75,61	24,27
total	10.123	43,08	17,06	60,14	39,86
De 10.000 a 50.000 habitants					
Castell de Felers	6.156	16,20	14,60	30,80	69,18
Esparreguera	2.611	14,75	28,72	43,47	56,49
Esplugues de Llobregat	2.238	8,80	29,71	38,52	61,48
Gavà	3.498	7,32	21,30	28,62	71,24
Martorell	3.674	7,10	14,53	21,64	78,33
Molins de Rei	2.572	4,74	18,04	22,78	77,22
Olesa de Montserrat	2.343	8,66	16,56	25,22	74,78
Sant Andreu de la Barca	4.095	8,16	7,57	15,73	84,20
Sant Feliu de Llobregat	4.145	2,27	8,85	11,12	88,83
Sant Joan Despí	3.526	2,13	10,95	13,07	86,90
Sant Just Desvern	1.421	19,00	15,06	34,06	65,80
Sant Vicenç dels Horts	2.192	21,44	28,51	49,95	49,95
total	38.471	9,52	16,50	26,02	73,98
De 50.000 a 100.000 habitants					
Cornellà de Llobregat	3.828	4,68	13,30	17,97	81,92
Prat de Llobregat, el	3.905	3,51	12,57	16,08	83,89
Sant Boi de Llobregat	4.941	5,14	9,03	14,17	85,81
Viladecans	6.184	7,28	16,33	23,61	76,39
total	18.858	5,41	13,02	18,43	81,57
total Baix Llobregat	70.474	14,74	16,14	30,88	69,02

Font. Elaboració pròpia a partir de les dades facilitades pel Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona i l'Institut d'Estadística de Catalunya.

dents dels hàbitats de baixa densitat s'ha produït sobre un territori que és molt menys extens i, per tant, les conseqüències a mitjà i llarg termini poden ser radicalment diferents del cas del típic creixement suburbà de les ciutats britàniques o nord-americanes.

Com projectar, doncs, una imatge de futur per a aquests nous territoris residencials? Com plantejar-se el futur urbà de les ciutats i poblacions del Baix Llobregat?

Adossats: el futur urbà dels paisatges sense densitat

Podria viure... sense calendari ni rellotge. Quan em desperto, mig atordida, sé que el dia comença perquè puc veure les llums vermelles dels cotxes que s'allunyen cap a la ciutat, i sé que el dia s'acaba quan veig les llums blanques dels cotxes que retornen.

I com saps si és dissabte o diumenge?

Perquè aquests dies no n'hi ha, de cotxes, sinó homes vestits d'esport comprant el pa i el diari."

Félix Bayón, *Adosados* (1995)

Aquestes noves àrees residencials suposen, en el context de les ciutats mediterrànies, un tipus d'urbanització clarament antiecològica i fins i tot molt més insostenible que el model de ciutat densa i compacta contra el qual intenten aparèixer com una alternativa. En aquest sentit, la multiplicació dels paisatges de baixa densitat suposa riscos clars en, almenys, dues direccions:

En primer lloc, aquests nous barris de cases adossades i aïllades són insostenibles des del punt de vista ambiental. Una insostenibilitat urbana que resulta dels elevats consums de territori que comporta aquest tipus d'urbanització.⁴ Cal destacar almenys tres elements: el consum de sòl directe, l'exacerbació en l'ús de l'automòbil i el creixent consum de recursos naturals.

Un consum de sòl que deriva, òbviament, de les característiques físiques i tipològiques d'aquesta mena d'habitatge, però, sobretot, de la galeria de nous usos del sòl que apareixen acompanyant la baixa densitat

residencial. Caldria destacar-ne dos de principals: d'una banda, les infraestructures viàries per a l'ús de l'automòbil, com ampliacions i connexions a la xarxa bàsica i a les autopistes, les *benzineres botiga* o les ja molt conegudes rotondes, repetides indefinidament a tants fragments del territori metropolità català. D'una altra banda, els usos del sòl que caracteritzen el paisatge de la dispersió i la vida suburbana, com els centres comercials, lúdics i d'oci, amb el cas particular de les sales multicinema, en clara expansió.

És també una insostenibilitat que deriva de l'ús indiscriminat de l'automòbil. Per explicar aquest fenomen, i a part de l'increment important en el parc de vehicles durant els últims cinc anys, cal considerar dos factors:

□ D'una banda, s'ha de tenir en compte que els mercats de treball i de residència s'han reestructurat a escala metropolitana, és a dir, que els llocs de residència i de treball han deixat d'estar confinats dins dels límits administratius de cada municipi.

□ D'una altra banda, no s'ha d'oblidar que els barris de baixa densitat gaudeixen d'una bona connexió i accessibilitat a la xarxa de carreteres molt més que no pas a la de transport públic, i els seus habitants treballen de forma majoritària en un lloc diferent.⁵

De fet, un tipus d'estructura del poblament i la urbanització articulada sobre la dispersió i la multiplicació dels entorns residencials fan molt difícil servir amb transport públic eficient l'elevadíssima mobilitat que resulta de la necessitat d'accedir a serveis que no estan al mateix lloc de residència. En altres paraules, en un context de dispersió, els itineraris de mobilitat es multipliquen i assoleixen una variabilitat tan important que fa que, en moltes ocasions, l'automòbil sigui l'única manera eficaç i eficient de resoldre les necessitats individuals de transport. Tal com mostra l'última enquesta de mobilitat per al 2001-2002, la prevalença de l'ús del transport privat sobre el públic és molt clara en el moment que ens situem fora de les ciutats més grans, precisament on s'ha concentrat el parc d'habitatges unifamiliars. En el cas del Baix Llobregat, fins a un 43% dels desplaçaments totals que es produeixen a la comarca es fa en transport privat, mentre que únicament el 20,2% es fa en transport públic.⁶

En termes ambientals, els riscos més seriosos, però, tenen relació amb l'elevat i creixent consum d'energia,

aigua i altres recursos: les noves tipologies d'habitatge unifamiliar sovint s'ofereixen incloent-hi jardins i piscines privades o comunitàries, la qual cosa contribueix a exacerbar problemes d'abastament i també de pol·lució.

En segon lloc, a banda d'aquests problemes de tipus funcional i ambiental cal afegir-hi una sèrie de riscos de tipus social i cultural que tenen a veure amb la mínima complexitat i la manca de diversitat urbana pròpies d'aquestes noves àrees residencials. En efecte, la forma urbana que resulta de la urbanització dispersa es caracteritza per la seva extrema simplicitat. Però aquesta manca de complexitat del teixit urbana va acompanyada d'una simplicitat pel que fa a l'estructura social d'aquests nous barris. Les promocions de cases aïllades i adossades estan habitades per un tipus de població molt específic: llars integrades per parelles amb un perfil comú pel que fa als nivells d'instrucció, hàbits de consum i estils de vida. Aquesta manca de diversitat social representa un canvi molt important pel que fa a uns dels atributs que històricament han caracteritzat les ciutats mediterrànies compactes. No es tracta d'un assumpte banal: considerant la ciutat en termes socials, la manca de diversitat humana significa la simplificació de la ciutat entesa com un complex entramat de relacions.

El resultat és una ciutat habitada per *iguals*, viscuda de forma similar independentment del territori de residència. En altres paraules, el tipus d'experiència urbana que caracteritza els entorns de baixa densitat del Baix Llobregat diferiran molt poc de la que pugui tenir-se habitant en un barri de cases adossades o aïllades al Vallès Oriental, al Bages o al Baix Penedès.

Potser un dels elements més nous i que millor expressen aquesta tendència sigui la introducció de sistemes de seguretat i vigilància. Un tret comú i en expansió que pot trobar-se a la majoria de promocions de cases aïllades o adossades. De fet, deixant de banda les empreses privades, el 90% de les demandes de sistemes domèstics de seguretat a l'Estat espanyol provenen de famílies que viuen en habitatges de baixa densitat.

Els nous barris de cases unifamiliars no inclouen murs de separació com passa en els anomenats barris tancats (*gated communities*) americans, però sí que es dissenyen oferint elements de protecció i seguretat. Els *bunkers* subterranis són la variant més extrema, però els anomenats *kits de vigilància domèstica* són força comuns: un detector volumètric, el sistema d'alarma i

el codi de control per activar-lo. Posar sota protecció els espais domèstics considerats més insegurs o vulnerables és ja un nou element del paisatge urbà en els entorns de baixa densitat.⁷ "Protegit amb...", "Connectat 24 hores" són ja eslògans comuns en els fullets de publicitat dels barris de baixa densitat, els quals actualment ja inclouen en moltes ocasions caixa de seguretat i preinstal·lació d'alarma en el preu de compra. Noves àrees residencials on senyals i cartells de precaució en portes i entrades, gossos agressius als jardins privats i alarmes integrades a portes i finestres componen un paisatge domèstic certament nou.

Davant d'aquest procés gradual d'homogeneïtzació dels entorns urbans no s'ha d'oblidar un fet molt clar: les ciutats mediterrànies han estat concebudes i encara són considerades com una reserva de diversitat urbana en funció de la seva típica imatge de densitat constructiva, complexitat urbana i diversitat social.

Sens dubte, el gran repte de futur per a les ciutats del Baix Llobregat serà repensar l'escenari dispers creat durant els últims quinze anys per intentar introduir-hi elements de diversitat i complexitat. L'absència de densitat no necessàriament ha de portar a la simplicitat i a la reducció dels atributs urbans. La unió d'espais urbanitzats de forma dispersa són un territori que, a hores d'ara, resta sense discurs des del punt de vista del planejament, del disseny urbanístic i d'elements urbans tan bàsics com l'espai públic. Un tipus d'entorn urbà on no són vàlides les fórmules d'intervenció normalment utilitzades als centres urbans compactes i on, fins ara, les propostes urbanístiques s'han limitat a lectures temàtiques d'elements morfològics de la ciutat del segle XIX com el carrer, la plaça o el parc.

Fer ciutat de la urbanització, conferir a la transformació física del territori els continguts socials i culturals de la ciutat seran condicions obligades per pensar un futur urbà fet de presents *sense densitat*.

Bibliografia

Borja, Jordi; Muixí, Zaida. **L'espai públic: ciutat i ciutadania**. Barcelona: Diputació de Barcelona, 2001.

Dal Pozzolo, Luca (ed). *Fuori città, senza campagna. Paesaggio e progetto nella città diffusa*. Milà: Franco Angeli, 2002.

Durà, Antoni. "Population deconcentration and social restructuring in Barcelona". *A Cities, International Journal of Urban Policy and Planning* (en premsa).

Dubois-Taine, Genenviève; Chalas, Yves. *La ville émergente*. Saint-Étienne: Éditions de l'Aube, 1997.

Fishman, Robert. *Bourgeois Utopia's. The Rise and Fall of Suburbia*. Nova York: Basic books, 1987.

Font, Antonio. "Anatomía de una metrópoli discontinua: la Barcelona metropolitana". A *Papers de la Regió Metropolitana de Barcelona*, núm. 26, *Les formes del creixement metropolità* (9-19). Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, 1997.

Font, Antonio; Llop, Carles; Vilanova, Josep Maria. *La construcció del territori metropolità. Morfogènesi de la regió urbana de Barcelona*. Barcelona: Àrea Metropolitana de Barcelona/Mancomunitat de Municipis, 1999.

Ingersoll, Richard. "Sprawlscape: il paesaggio come redenzione". A de Rossi, Antonio; Durbiano, Giovanni; Governa, Francesca; Reinerio, Luca; Robiglio, Matteo. *Linee nel paesaggio. Esplorazioni nei territori della trasformazione*. Torí: UTET Università, 1999.

Indovina, Francesco. "La città possibile". A Indovina, Francesco (ed.) *La città fine millennio*. (11-74). Milà: Franco Angeli, 1990.

Indovina, Francesco. "The diffuse city: Its nature and Government". A Indovina, Francesco (ed.). *Land, Innovation, Economics, Planning, Policy Analysis* (47-58). Venècia: IUAV/DAEST, 1999.

Kirby, Andrew. "From Berlin wall to garden wall: boundary formation around the home". 98th Annual Meeting of the Association of American Geographers, Los Angeles, 2002.

Martinotti, Guido. *Metropoli. La nuova morfologia sociale della città*. Bologna: Il Mulino, 1993.

Martinson, Tom. *American Dreamscape. The Pursuit of Happiness in Post-war Suburbia*. Nova York: Carroll & Graf Publishers, 2000.

Monclús, Francisco Javier. "Suburbanización y nuevas periferias. Perspectivas geográfico-urbanísticas". A Monclús, Francisco Javier. *La ciutat dispersa* (5-15). Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 1997.

Muñoz, Francesc. "The Multiplied city. Metropolis of territoriants". A Musco, Francesco (ed.). *City, Architecture, Landscape*, (75-109). Venècia: Instituto Universitario di Architettura di Venezia (IUAV)-SdS, 2002.

Muñoz, Francesc. "Lock Living: Urban Sprawl in Mediterranean Cities". *A Cities, International Journal of Urban Policy and Planning* (en premsa).

Nel-lo, Oriol. "Las áreas metropolitanas: configuración, expansión, problemática y gobierno de las grandes ciudades españolas." A GIL, Antonio; GÓMEZ MENDOZA, Josefina (ed.) *Geografía de España*. Barcelona: Ariel, 2001.

Nel-lo, Oriol. *Ciutat de ciutats. Reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya*, Barcelona: Empúries, 2001.

Räder, Marc. *Scanscape. A Visual Essay About a Global Phenomenon*. Barcelona: Actar, 1999.

Relph, Edward. *The Modern Urban Landscape*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987.

Rueda, Salvador. *Barcelona, ciutat mediterrània, compacta i complexa. Una visió de futur més sostenible*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona/Agència Local d'Ecologia Urbana de Barcelona, 2002.

Savino, Michelangelo. "The diffuse city, networks or settled environments. Attempts to give a realistic definition of the processes of territorial modification". A Indovina, Francesco (ed.) *Land, Innovation, Economics, Planning, Policy Analysis* (59-82). Venècia: IUAV/DAEST, 1999.

Soja, Edward. *Post-metropolis. Critical Studies of Cities and Regions*. Londres: Blackwell, 2000.

Zukin, Sharon. "Politics and aesthetics of public space: the American model". *A Real City, Ideal City. Meaning and Function in the Modern Urban Space*. Barcelona: Centre for Contemporary Culture Barcelona, 1998.

NOTES.

¹ Agraeixo al Col·legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona la seva col·laboració facilitant les dades sobre habitatge amb les quals s'han elaborat les taules que apareixen en aquest article, i a l'Agència Local d'Ecologia Urbana de Barcelona. Totes dues entitats han apadrinat el projecte de tesi doctoral del qual aquest text és un resum. Les figures, taules i mapes que apareixen en aquest article han estat realitzades per Oriol Porcel, llicenciat en geografia per la Universitat Autònoma de Barcelona.

² No es tracta pas d'una excepció. Fragments de territori com el nord de Madrid o l'autopista Torino-Piacenza al nord italià mostren un paisatge suburbà molt similar a, per exemple, l'autopista C-58 entre Barcelona i Manresa travessant el Vallès Occidental.

³ La regió metropolitana de Barcelona representa una població de 4,2 milions de persones. És a dir, el 70% de la població total de Catalunya habita en menys del 10% del territori.

⁴ Com és ja força conegut, el sòl urbà a la regió metro-

politana de Barcelona va créixer a un ritme molt important durant el segle XX, però, especialment, durant les dues últimes dècades: així, el 1880, de les 323.000 hectàrees que integraven el territori de la regió, 1.763 estaven urbanitzades. El sòl urbà havia crescut fins a 21.482 hectàrees el 1972, i vint anys més tard ja es comptaven 45.000 hectàrees, el 1992. En altres paraules, la regió metropolitana de Barcelona va consumir més sòl en l'últim quart de segle que durant tota l'evolució anterior, amb un ritme mitjà de consum de 1.000 hectàrees anuals, equivalents a 3 hectàrees per dia.

⁵ En el cas de la regió metropolitana de Barcelona, el 1990, el 35,6% de la població treballava en un lloc diferent del lloc de residència. Deu anys més tard, el 2000, les persones que vivien i treballaven a llocs diferents representaven ja el 47,6% de la població metropolitana.

⁶ El Baix Llobregat és, així mateix, la comarca metropolitana amb menor mobilitat interna, amb un 27% de desplaçaments dels seus habitants cap a altres zones. Així, per exemple, setmanalment s'enregistren 2,5 milions de desplaçaments cap al Barcelonès.

⁷ Les companyies privades de seguretat van incrementar els seus beneficis en un 45% entre el 1996 i el 2001. Les vendes dels kits de seguretat domèstica, que costen sobre els 300 o 360 euros més una taxa mensual de 20 euros, van augmentar també en la mateixa proporció.